

Культура и критика

литературно-
критический
зигзаги

КУЛТУРА И КРИТИКА

ЧАСТ ПЪРВА

ЛИТЕРАТУРНО-КРИТИЧЕСКИ
ЗИГЗАГИ

ЛИТЕРАТУРНАТА КРИТИКА
ПРЕЗ ПЪРВИТЕ ДЕСЕТИЛЕТИЯ НА ХХ ВЕК

АЛБЕНА ВАЧЕВА
съставител

Университетско издателство “Неофит Рилски”
БЛАГОЕВГРАД

ПРЕДГОВОР

Идеята за този сборник възникна през 1993 година. Наистина доста време за реализирането на такава идея! Къде на шега, къде сериозно, сборникът за историята на българската литературна критика има вече собствена история. Казвам това не заради играта на думи, а заради дълга и към бъдещите читатели, и към включените в книжното тяло критически материали, и към историята на идеите.

Когато се подготвяше този сборник, първоначалната идея беше да се придае систематичност и единство на критически материали, свързани с българската литература. Материали, които във времето не са получили (или са загубили по “не-литературни” причини) своята публичност, но в една или друга степен са били определящи за литературно-критическата и културната мисъл в България през първата половина на XX век. Идея, добра по своята същност, но претърпяла промени с течение на времето.

Тук е мястото да уточня, че промените се предопределиха от няколко фактора. Единият – намерението замисленият сборник да не бъде самоцелно издание, а да се впише в развитието на съвременната критическа и теоретична литературна мисъл у нас. Това наложи да се преосмисли концепцията, за да може изданието да предизвика интерес не заради публикуването на малко познати текстове, а, както споменах, пълноценно да участва в научния диалог и обмен на нови идеи и предизвикателства.

Другата причина, предопределила промяната на идеята е, че докато траеше чисто техническата работа по създаването на сборника, голяма част от “неизвестните” текстове, станаха публично достояние в самостоятелни издания. И тук е мястото да изкажа своето уважение към труда и идеите на съвременните български изследователи. Въпреки това, от коректност и към първоначалната идея, и към съставителския и редакторския труд, по-голямата част от предварително определения набор от текстове се запази.

Тезата, която извеждам, разглеждайки процесите в културата е, че литературните измерения на българския модернистичен дискурс се изразяват в провокацията към синкретизма на наследената културна традиция. Именно тази провокация поражда осъзнаването на хуманизма като категория, задала параметрите на новите идеино-естетически концепции. Вярно е, че влиянието на

западната и руската философска мисъл изиграват голяма роля за реализацията на този български проект. Но е вярно също така, че това са необходимите външни фактори, обусловили динамиката на един вече започнал процес. В съпоставянето на "външните" и "вътрешните" мотивационни концепти могат се открият и съществените различия между тях – докато в Западна Европа и Русия става дума за процеси, изразяващи се в извеждане на хуманизма като рефлексия от секуларизацията на културата, то в българската култура това е преди всичко резултат от провокирането на споменатия вече синкретичен характер на традиционния културен код.

Въпреки изведената теза, настоящият предговор няма за цел да бъде никакъв тип херменевтична призма към включените текстове. Целта не е и да обясняват или пък да се налагат "прочити". Затова, ако се влезе в дискусия със съвременни теоретични схващания, то е не за да се отрича или утвърждава нещо за сметка на друго, а за да се посочат още веднъж съществуващите в научния диалог идеи. Не е цел и да се канонизират имена на автори или критици на плоскостта на критическите текстове. Напротив, основната идея е да се провокира читателят, посредством представянето на максимално голям брой гледни точки, да прочете културния "текст" и през включените текстове.

И това да бъде собствен, авторски прочит.

Затова е и хронологичната подредба на текстовете в настоящото издание.

Литературно-критическата мисъл от началото на века в България е широко дискутирана в различни ракурси проблематика. Един оправдан и необходим интерес, резултат от динамиката и развитието както на художествената литература, така и на теоретико-изследователските подходи и възгledи. Динамика, която, от една страна, освобождава от отговорността да се дават категорични оценки и да се правят обобщаващи изводи, а, от друга, дава свободата на един от възможните прочити.

В недалечната история на българското литературузнание на преден план излязоха въпросите за идейните и естетическите течения в българската литература и критика в началото на века. Редица български изследователи отделиха мисъл и енергия в изследването на процеси, които бяха приведени под общия знаменател на модернизма. Изнесените материали породиха сериозна и солидно подкрепена дискусия по редица въпроси, първият от които беше свързан с това, дали изобщо може да се говори за съществуването на модернизъм в българската литература от това време. Аргументирането на тезите полемизира и извади на преден план и по-частни и не толкова частни въпроси. Дискусията се разпростира върху изследването на тогава съществуващите печатни издания, личностни биографии, литературно-критически кръгове, влияния и течения, които са провокирали едно или друго явление, съществуващите полемики и, разбира се, върху художествените и критическите текстове. Оказа се на практика, че тези дискусии са хвърлили

светлина върху цялостната културна история и са се превърнали в част от нея, отчетено през призмата на литературно-критическото наследяване.

Не беше подминат и въпросът за живеенето на литературния текст, един проблем, в чието изследване съвременната българска критическа мисъл вложи много енергия. Казвам живеенето, за да избегна изброяването на различните методи и подходи, които българските изследователи прилагаха към анализа на художествените текстове. Това пък от своя страна актуализира темата за “*отсъствието, което трябва да бъде заменено с присъствие*” - по сполучливия израз на Александър Късов¹, въпрос, чиято същина е в проблематизирането на релациите национално (дори държавно-политическо) – литературно в полето на културата.

Културологичният подход към явленията и процесите в началото на века показва динамика, чиято рефлексия в художествените и критическите текстове по същество представлява изграждане на собствен, национален културен език, част от граматиката на културното поле въобще. Културологичният подход е, който може да се приложи към синхронията и диахронията на биографията на това поле, писана от различни съди и непримирими възгledи, носещи и, едновременно с това, запазили духа на времето. По този начин се избягва опасността всяко произведение на литературното да се разглежда като потенциален център на дискусия относно съобразността му да бъде или не включено във “фонда на националната литературна съкровищница” - дискусия, макар и различно нюансирана, възможна. Както и от всяка хронологизация на релациите към и от явленията, която може да се окаже подвеждаща, доколкото става дума за съсъществуване на взаимно провокиращи се противоречия.

Тези противоречия трудно биха се обяснили, ако не се има предвид цялостния контекст, който изграждат.

Това предполага тип анализ, изискващ да се подхожда към литературно-художествените и аналитично-критическите текстове като към взаимосвързани елементи на общо поле, които обективират самото поле и дори го изграждат като такова. В случая с литературните тежнения в началото на века, без да бъде анахронизъм, може да се говори за ясно изразен уклон към генерирането на съмисли и, онова, което е характерното за периода, е двупосочността на този процес. Неговите особености могат да бъдат изследвани в полето на художественото през критическите текстове, разглеждащи литературните произведения не като затворени и самодостатъчни системи, а като част от процеса на наслагване на съмисли. Казано с други думи, започналото изграждане на социокултурното поле от етнокултурното постепенно приема ролята на генератор както на процесите в себе си, така и на тези, които са определящи за цялостното обществено (консолидационно по своите национални черти) развитие. И то не развитие изобщо, а конкретно на начините на употреба на културния код в парадигмата на

социалните преобразувания.² Тук съществува възможност за упрек доколко тези начини определят обема на цялостното национално съграждане. Подобен упрек би имал своите аргументи, но е важно да се подчертая именно онази началност на общностна и културна специализация, която характеризира обществените процеси по това време, без да ги изразява напълно. Съвпадналото изграждане на нация и държава (взривоподобен генериращ процес) е по същество онази обективност, която задава параметрите на модернистичния дискурс в общественото развитие. Започналото преструктуриране на информационното поле се осъществява в рамките на случващата се култура и за участниците в него се оказва съ-вграждане-в-света. Динамиката му е обусловена както от необходимите сътрудничества, така и от мощните социални и идеини противопоставяния между интересите на индивидуалистическото (или, по-точно – индивидуализиращото се) гражданско общество и съграждащите се националните образувания.

Всичко това извежда на преден план проблема за легитимацията, чито измерения в епохата на започналата индустрIALIZация на обществото се изразяват в правото на съществуване на различията. Институционализирането на нормотворческия процес разрушава синкретичния характер на наследеното изкуство и транслира символния кодекс на нов обществен език. В породеното от тези процеси напрежение могат да се търсят корените на модернистичния дискурс в българската литература.

Казано с други думи, промените, настъпващи в културния код и информационните структури на обществото се оказват възлови за развитието на литературната и критическата мисъл в България от началото на двадесети век.

Трудно би могло да се оцени еклектичната, по днешна преценка, същност на печатните издания, занимаващи се с проблемите на литературата, само като резултат от процесите на търсене на читатели или пък на задоволяване на масов читателски вкус. Все пак трябва да се има предвид, че на страниците им се разгръща полемика, която оживено проблематизира естетически и идеини въпроси. Все пак, фактът, че съществува интерес, далеч надхвърлящ параметрите на специализирания, е показателен за съ-участието на твърде широк кръг читатели в изграждането на нещо, което, позволявам си да повторя, е извън рамките на тясно литературния интерес.

Идейно-естетическите схващания са част от механизма за определянето на художественото в българската литература. Следвайки печата, ще се установи, че опитите за неговото установяване се движат в твърде широк проблемен диапазон. В резултат на това в полето на идеите в българската литературна и критическа реалност от началните десетилетия на двадесети век се формират различни кръгове и течения, чийто облик е трудно да бъде разглеждан в строгите рамки на ясно установените концепции. Това – от една страна. От друга – опирайки се на чуждия опит, българските критици се опитват да създадат естетически кри-

терий, който да е релевантен на техните разбириания за европейска литература и художественост. От поместените в настоящото издание статии от периодичните издания ясно се вижда, че началното формиране на споменатия вече естетически критерий е резултат преди всичко от публичното поставяне на въпроса за *границите между живота и изкуството*. Този въпрос в известен смисъл следва европейското разглеждане на сходен, но не еднакъв проблем – този за *размиването на границите* между живота и изкуството. Един въпрос, който очертава параметрите на естетиката на европейския модернизъм. Затова част от българските автори, пиращи върху проблемите на литературата или не са професионални критици, или пък – друга тенденция, литературни критици се занимават с проблемите на естетическото в изкуството въобще. Периодиката дори дава примери за автори, включили се еднократно в дискусия по един или друг литературно-критически проблем.

Ще си позволя да аргументирам казаното дотук с често ёксплоатирания в българската критическа традиция въпрос за деленето на „млади“ и „стари“. Обобщено казано, в него могат да се открият две основни дискусионни полета: първо, проблематизирането на въпроса за традицията в културата и литературата и, второ – функция на това проблематизиране, полемизиране върху връзките на изкуството и в частност на художествената литература с реалността. И двете позиции обаче извеждат аргументи от естетиката на западноевропейския модернизъм, опитващ се да утвърди индивидуалната воля на твореца, волята за настоящето, превъзмогнало традицията. От тази гледна точка „младите“ ратуват за преодоляване на културната изостаналост и закъснялост, с оглед „тесните естетически хоризонти“, за възприемане на критерии, които да са на равнището на европейската култура и литература. Същността на този въпрос се изразява в стремежа за установяване на хуманизма като философска категория в българската литература. За по-голяма нагледност и яснота, ще си позволя да се позовам на великолепното изследване на П. Бицилли „Основни насоки в историческото развитие на Европа“. Анализирали християнската същност на културата на Западна и Източна Европа, авторът пише: „Това е духът на истинския хуманизъм, т.е. човечността, която е и вечното и най-благородно качество на европейското съзнание. След Русия към европейската култура се приобщават и освобождаващите се един след друг от турско иго християнски народи на Близкия изток“³.

Динамичните социални промени извеждат на преден план темата за свободата на личността в съществуващата действителност, провокират културните реалности и създават предпоставки за нови субект-обектни граматически и знакови отношения. Знакова за първоначалните години на периода след Освобождението е появата на списание „Мисъл“. То ще бъде първото, което ще заговори за изкуството като изкуство, за изкуството като *субективен* акт. То ще акцентира и върху правото на човека да бъде творец и автор и ще го изведе като принцип в

съвременната култура. Следствие от това е опитът за налагане на нова философска концепция, която в идейно-естетическо отношение ще създаде напрежение към реалистичните тенденции. Част от културата, литературата със своите нови естетически критерии, наложени в публичното пространство чрез печатния орган “Мисъл”, ще повлияе на самата култура: “Едва с кръга “Мисъл” в края на XIX и началото на XX век у нас се появява и само за няколко години се утвърждава една творческа съобщност, в която ценни сами по себе си автори правят идеите за една нова българска литература идеи на културата: съзнателно споделяни, обменяни, дискутиирани. Чрез “Мисъл” българската култура излиза от сферата на анонимната публичност, за да получи други измерения: на съзнателната, субективно избрана и отстоявана принадлежност към дадена общност, която възприема себе си и като част от тази култура, и като нейна алтернатива”⁴.

Прокарана веднъж, новата философска концепция ще започне да оформя все по-ясните и категорични черти на своите естетически търсения. Наред с яростните публикации срещу реализма, схващан като носител на традициите в българския литературен живот, започват да излизат материали, свързани именно с налагането на естетически концепции, повлияни в значителна степен от западните модернистични тенденции. Всичко това реализира идеята за правото на съществуване на литературата като изкуство. Популяризирането на критически текстове, свързани с утвърждаване на това право, отнема от енергията на националния романтизъм, характерен за периода на Възраждането, посредством акцентирането върху художествения характер на изкуството като цяло и литературата в частност. Именно този корпус от критически и художествени текстове легитимираят литературата като активират вътрешната логика на полето. Затова по-късно ще забележим, в редицата последвали “Мисъл” издания, множество полемики (от крайна защита до пълно отрицание) на идеи, естетически концепции и философски интерпретации, но текст, който да поставя под съмнение правото на това поле, литературното поле, да съществува и да реализира собствената си логика няма. Нещо повече, точно това полемизиране формира неговата логика и го превръща в поле.

Следвайки хронологията на естетическите търсения през разглеждания период, анализът може да се разгърне върху изследване на схващанията за художествени концепции на множество автори. С оглед на предназначението на настоящия сборник обаче това само би било допълнителен илюстративен материал, който специалистите вече познават, а новоизкушените от тази проблематика могат да намерят във съвременните изследвания на Розalia Ликова, Симеон Хаджикосев, Стоян Илиев, Александър Йорданов, Едвин Сугарев, Александър Кьосев, Галин Тиханов и др. Затова ще се ограничи само да кажа, че периодичният печат в България до Втората световна война дава възможност за популяризирането на диалога на идеи и тенденции, оформили облика на тогавашния литературен и

културен живот. Издания, излизали в продължение на почти четвърт век (“Златорог” – 1920 – 1944), както и такива, които имат твърде кратък живот, създават, погледнато през призмата на времето, представата за един съзидателен процес, характеризиращ се с плурализъм на идеи и концепции.

Един процес, който предопредели издаването на настоящия сборник като опит за излагане на различните гледни точки посредством текстове, автентични носители на духа на времето.

Албена ВАЧЕВА

---

¹ Късев, А. Списъци на отсъстващото. – В: Българският канон. С., 1998.

² Изкушавам се да кажа, че това изграждане има пряка връзка с въпросите за формирането на паметта и отсъствието на памет (в рамките на това поле). Според Рикъор “...несъответствие между излишъка и липсата на памет сега може да преинтерпретира с категориите на ”съпротивата”, ”натрапливостта на възпроизвеждането”, на ”преноса”, ”преработването” и ”работата на спомена”. (Рикъор, П. Памет - забравяне – история. Превод по: Paul Ricoeur, Gedächtnis - Vergessen – Geschichte. In: Historische Sinnbildung. Problemstellungen, Zeitkonzepte, Wahrnehmungshorizonte, Darstellungsstrategien, hg. v. Klaus E. Müller/ Jürgen Rüsen, 1998. Превод от немски: Антония Колева Електронна публикация: <http://grosnipelikani.hit.bg/index.html>, 20 юли 2000). При разглеждането на процесите от началото на века примерите (от проблемното поле на тогавашната действителност), които могат да бъдат приведени като аргументи в подкрепа на казаното от Рикъор, са твърде много, затова ще се задоволя да обобщя, че става дума за процеси и зависимости, които са в пряка връзка с конципирането на полето.

³ Бицилли, П. Основни насоки в историческото развитие на Европа. От началото на християнската ера до наше време. С., 1993, второ фототипно издание. стр. 14.

⁴ Тиханов, Г. Тълкувания. Текстове върху българската литература след Възраждането. С., 1994, стр. 138.

МИСЛИ ВЪРХУ ДОМАШНАТА НИ ХУДОЖЕСТВЕНА ЛИТЕРАТУРА*

Антон СТРАШИМИРОВ

Периодът Каравелов - Ботев

Периодът Каравелов - Ботев в нашата домашна художествена литература беше едно отърсане на българския обществен дух от многовековен мухъл. То не беше период с определено литературно течение, наопаки, в него граници между художествената и публицистическа литература почти нямаше.

Той период нахвърли една грамада от сувор материал, над която в следуващо време би могло да се издигнат или само таланти, не по-слаби от предишните, или пък дейци, не по-леко въодушевени от измрелите.

Дали ни липсваха такива?

Буйният живот туку след освобождението ни, прегледан най-бегло, налага и на най-песимистичната мисъл, да дира в него не отсъствието на таланти, а една жестока логика на нещата, която само е в състояние да хвърли светлик върху еволюцията - отразена в литературата ни еволюция - на обществения дух. Не от любов към парадоксите ще кажем: из училищата и университетите, между учителството и чиновничеството ни незабелязано отминаха, а отминават и до днес редица високо талантливи личности, между които се намират, може би, не само един даровит разказвач, като Любен, и не само един пламенен лирик, като Ботев. И ако все пак нашата литература до неотдавна не можеше да си повърне оня кипеж, който тя имаше в Каравелов - Ботевия период, то не отсъствието на таланти беше причината на това.

Нагледното отсъствие на писателски таланти търси своето обяснение: то е следствие, не е причина, ако не искаме да мерим живота само с цифри.

Едно ясно критическо око, ако иска да премери поне относителната мощ на българския обществен дух, ще трябва да проучи всестранно всичките ония дълбини и празнини в обществения ни живот, които поглъщаха през две десетолетия и умове, и сърца, и крупни даровитости, та като изсмукваха наличните сили, крепяха шаткавия исторически живот на нацията в ущърб на индивидуалната закръгленост и възмъжалост на дейците. (Един несъмнен талант, като Захари Стоянов, умря като най-презрен вестникар! Един друг несъмнен талант, като Китанчев, мина само като метеор едничко над политическия мрак в живота ни!) Едно трезво критическо око ще трябва да проучи още влиянието на светлата оная сфера, пълна с вековечни стимули на добро, хубаво и истина, - сфера, която се откри за българските умове и сърца в руската литература, станала след освобождението.

*Статията е публикувана за първи път в сп. "Наш живот", 1901 - 1902, г. I, кн. 1 - 5.

дението **своя** за интелигенцията ни. Ще трябва най-после да се имат предвид всичките ония литературни брожения на Запад, които се отразяваха у нас на първа ръка посредством безотборната ни, но трескава преводна литература, а после и от многобройните ни възпитаници по европейските университети.

Нашите таланти и нашето въодушевление тук след освобождението ни можаха още да се издигнат над струпаната от предишния период грамада сурв материали, но те:

- 1) не тъй лесно можеха да отминават открилите се празнини във възродения народен живот;
- 2) не така лесно можаха да се ориентират в изведенъж разширени покрай руската литература хоризонти на мисълта и чувствата, - и
- 3) не тъй изведенъж можаха да съвладеят нахлупите в обществения ни живот нови и нови брожения в общочовешкия дух.

Боим се да се не вземе за нов парадокс допускането ни, че Любен и Ботев днес, в свободна България, биха занемарили писателството. Но нека не се забравя, колко кръв и нерви има в техното перо; нека не се забравя изобщо, колко те са писатели изцяло на съдържанието и то на новото, належащето, исканото от съвременността съдържание. Дядо Славейков не беше ли и не остава ли в литературата ни по непосредствен поет от Ив. Вазов? А все пак той умря не като поет! Не, тия хора никога не биха дигали очи към Парнас; те само като сурвандалци хващаха за ухо музите и ги топеха в кипящия български живот. Когато това би станало невъзможно т.е. когато музите биха изискали по-голямо прислужване, то те - тия вандалци - сигур биха ги натирали по всичките ветрове. А такова време беше настъпило с освобождението ни.

Заштото откритите богатства на чуждите литератури ни даваха вече съдържание не от музи, топени в кипящия живот, а от парнасци, които общат с музите във вишини, а само живеят сред кипящия живот. **Откритите богатства на чуждите литератури ни даваха вече съдържание в съвършено художество.**

Поет, който не може да се задоволи с повърхностното в живота, който е в самия му кипеж, - такъв поет, за да може да даде съдържание в съвършено художество, не е достатъчно да съвладее само сурвия материал на своята среда, кого-то владееха писателите ни от Каравелов-Ботев период, - не: той трябва да се ориентира в широките сфери, които ни открива общочовешката културна мисъл и трябва - по индивидуалните си особености и по условията на своя частен живот - съзнателно или несъзнателно да отръгне по някое течение в общочовешката литература. Значи, трябва да има 1) спокойно развита мисъл; 2) систематични знания и 3) пълно литературно образование.

Кой ще смее да твърди, че някой от писателите ни из Каравелов-Ботевия период е притежавал тия качества?

Какво думат: и днешните ни писатели не ги притежават!

А трескаво развиващия се български живот под непосредственото всестранно влияние на руската литература вече изискваше това от своите литератори; външните образци го налагаха.

При такива качества и пред такъв културен блясък, на българския поет се изпречваше дилемата - или да обърне гръб на музите и да се хвърли в празнините на народния си живот, или пък наопаки – да обърне гръб на този живот и да се хвърли в прегръдките на грациозните богини. Не бе по силите им да съединят тия две неща!

Само в тази проблема на нашият литературен живот след освобождението ни се крие обяснението на факта, че през две десетилетия нито се явяваха силни нови писатели, нито пък се задържаха появилите се слаби.

Да вникнем по-добре в характера на тия, които бяха останали от Каравелов-Ботевия период и еднички се задържаха през двете въпросни десетилетия. Думата ни е за Вазов и Величков.

Нима на техния по-силен талант се дължи ролята им в литературата ни? – Това, мислим, някой не ще твърди. Дори фамозният А. Тодоров намира искрица в забутаната си душа, за да изтъкне грамадната разлика и н.пр. между Ботев и Вазов. Да земем най-характерният факт: когато Ботев сипе огън и жупел върху българската мащеха съдба, то Вазов е далеч на Парнас и от там беседва кое с либето си, кое с полските цветя. Това тук речи в надвечерието на Батак и Перущица!

Очевидно, тук имаме поет, който се задоволява с повърхностното в живота, дори с повърхностното в такъв живот, какъвто е бил нашият в надвечерието на Средногорското въстание.

Не говорим за поетите, като човеци, а като писатели. Като човеци - и за Вазов България е била вече невъзможна; а за Величков - той е бил с народа и в катастрофата се е озовал в първия синджир “комити”. Говорим за тех като писатели: живота бяга изпод перата им; те или само охкат без сълзи, или се езкалтират от веселото, красивото, пленителното.

Това са художници по темперамент, поети - по младост, а патриoti - по рождение, просто по впечатление от родните си пепелища. Друг лост за тях няма, освен индивидуалната нежна впечатлителност. Мощен дух, гърди на борци - това там липсва. Без систематично развитие, ученост или пълно литературно образование такива таланти остават локални поети или най-многото, което постигат, е да станат Фетовци, т.е. виртиози на ритмата и фразата. И нищо повече.

А Вазов и Величков у нас станаха нещо повече: не само епоха създадоха те, а избавиха домашната ни литература от оная ужасна вулгарност, която н.пр. в Сърбия е подвела малко и голямо до класическо тъпуумие, до легендарно филистерство и едва ли не до възторг даже от Милановци...

Но за това допъти

Н.Н

Освобождението ни дойде като победа на интелигенцията, на просветата (която кое направо, кое между редовете предвещаваше отдавна политическа свобода) над неверващия или съмневащия си работен народ. А с тази победа интелигенцията спечели такова надмошне над другите водители на народа (имотните и родовити първенци), че през ред години беше изключителен фактор в живота на страната. Книжовността стана единствен пътеводен лъч. (Книжарите ни и до днес разправят, с какъв жар се е разграббала всяка нова книга в първите години от освобождението ни...)

При такова щастливо стечение на обстоятелствата не бе чудно, че поникнаха Станчевци и Гребенаровци. - Нуждата да се поясни, опише, оживи пред народа миналото му, за което нему през тъмнините на робството се беше само пришелнало; необходимостта да се внушат на народа нужните качества и стремления за постигане на посоченото от спечелената политическа свобода широко бъдеще: всичко туй се диреше, то трябваще да се направи и неизвестно беше само, в каква степен то ще се извърши т.е. до колко народният гений ще задоволи зиналата историческа и културна нужда с по бляскави таланти.

Наличните или очаквани сили и даровитости се редяха от Станчевци до Ботевци.

За щастие, народният ни гений в това критическо време не бе тъй убог, не спря на Станчевшината, наопаки то намери сили, които с първа още стъпка задушиха в зародиши плоското и вулгарното в литературата ни.

Тия сили бяха Иван Вазов и Константин Величков.

Ний разполагахме с една политическа история от хилядолетие, а пред себе си имахме разкрито едно бъдище с трудна, но пленителна проблема: - обединението на племето ни в едно културно цяло.

Едно поле за работа, един възел за развързване, вгнездени в сърцата, умовете и догадките на ред генерации.

И в тази непобутната нива заораха неопитни орачи. А и най-плитката оран би дала богата жетва.

Колкото и необичани днес Ив. Вазов и К. Величков, за поколенията те ще бъдат първите зрели даровитости, които прокараха правилна бразда в тази нива.

Различни по темперамент и по сила на духа, те по едно щастливо съвпадение на обстоятелствата, работиха през четвърт столетие рамо до рамо и, като разграничаваха един другого, създадоха - при всичките свои относителни дарби - не едно литературно течение, но непременно една школа за националната ни литература, през която минават и ще минават генерациите поне още на половин век.

Един безстрастен, но непоколебим поклонник на доброто и хубавото, един

едър планински здравеняк, любител на полята и горите, - това е Вазов. Когато живота наоколо му се превърне на вулкан, като Гете, се мръщи, задушва се и отскача настани, за да наблюдава строг или настръхнал.

Един ентузиаст, болничав, нежен и винаги толкова доверчив, колкото и готов да даде инициатива за всичко добро, желано от околните, - това е Величков. Когато около му закипят общи стремежи, той се озърта екзалтиран и - не бяга, погълща общата вяра и я прави дотолкова своя кръв и своя плът, че когато другите изменят, той почти се удивлява и вече с религиозно покорство се превива под понесения кръст.

Единият е мъртво на глед око, но което много види и много обгръща със своята творческа мощ, - много, било то и дребно, незначително, повърхностно. Другият е живо засмено око, което всичко гледа, но отскача, не спира по отделно на всичко, а чувствува смисъла някакъв в общото и за това нередко дига очи от земята, дили Бога над нея, дили твореца, смисъла на общото.

Единият е суръв, жизнеспособен, но за туй не прелетващ, не жизнерадостен в широката смисъл на думата. Другият - с нежна и тепла впечатителност - е далеч по културен, е прелетващ, навремени има сякаш замах да дъха не само с дъха на своята среда, не дажи и с дъха на човечеството, а с тоя на битието въобще, на миротворението. Нека се взрем: за Величков повечето от творенията на Вазов са дребни, плитки, той никога не спира на тях. И не защото се не възхища от Вазов, наопаки, винаги го поставя пред себе си, никога не забравя, че при него сам е половина величина: Величков се наслаждава от Вазов и само в творчеството си страни от него; Той види, че плитките, примитивните сюжети у Вазов излизат във форма тъй пълна, почти класическа, щото са за гордост на народа, на България, нещо от което Величков и до край ще се ентузиазира с най-чиста платоничност. Сам той обаче в полята и горите, в отечеството и в народните движения, в миналото и в бъдещето иска да види не обекти за описание, а такива, от които човек трябва да се въодушевлява, като съдържащи онова вечно и безсмъртно в битието, което вред и винаги е будило у човешките сърца възторг, благоговение и излияния.

Вазов по култ ни на косъм не се е издигнал от предишния калибрът български дейци - било черковници, било революционери. Те - и едните, и другите - бяха изцяло погълнати от българските преходни, но тесни мъки и стремежи. Ботев не помогна неговите идеи и широка душа, че да се почувствува поне за минутка само човек сред човечеството: силна натура - по-силна от всичките си съвременници - той, естествено, ги представляше в най-висша степен. С освобождението обаче обтегнатостта се заличи; идеше време България да се почувствува въобще като част от човечеството, а не само като мъченишка част. Самочувствието у Вазов или никак, или твърде слабо се промени от това: той си остана син на народ, който още не е част от човечеството въобще, ами е такава само част, която

е останала много назад и не цени полята и горите, миналото и бъдещето, любовта и геройствата.

Величков по самочувствие стои вече педя по-горе от всички дотогава дейци. Докогато Вазов, щом опознава Виктор Юго, прави го свой ментор, като виртиоз на блескавата възбудителна картиност и фраза, то Величков с години се лута и рови в старите и нови класици на перото и четката, в техните изящна простота и философски ентузиазъм, та остава и до край без ментор, т.е. остава и с перо, и с четка един разпилиян дилетант на сюжети, в които сякаш трябва да се дирят нюанси от тревълненията в живота и на природата, и на човечеството, а не само достолепни или ползотворни издънки в живота на нацията.

Вазов, като по-крупен талант и като такава сила, която е улучила най-добро поле за приспособление на своите или (защото наистина народа още не бе друг, освен само една останала назад част от културното човечество), изведнаж се разкрия в неизчерпимо творчество. За него грандиозното в битието остава да е обект, който трябва да се съзерцава, да се има пред очи от всеки българин, защото това ще буди и него и ще го издига към грандиозното. Той и в Италия, и по Алпите, и в Россия живее или само със своите примитивни български чувства или пък само с преходните български грижи: във фреволната италианска цветопродавачка той въплощава най-идиличните патриархални чувства на българската девойка; по Алпите живее почти с българските планини, а в Россия пише "Под игото".

Величков като по-слаб талант и като душа, която стои по-горе от катадневните нужди на живота, не може да се ориентира, пише дори драми на общечовешки струни, които се изгубват в зиналите преходни нужди на страната, като недочисчета. За него грандиозното, което ний намираме вън от себе си (в природата или в живота на хората) не е нищо друго, освен една издънка, която се корени в душата и на най-слабия човек и, значи, от която и ний, българите, трябва да се възхищаваме, като от нещо свое. Той и в Рим, и в Цариград гледа, мисли и чувствува с душа, която обектира чуждото, обича го като чуждо, възхищава се от него, гали го и милва, но с неусипното съзнание, че и у нас, сред суровите българи, има всичко туй в зародиш, за това и ний не можем да го не обичаме, не можем да се не възхищаваме от него. Вазов в изгнание не пише ни един плачлив ред, защото той и на луната да е, стига да може да наблюдава родината си, би бил доволен, тъй като ще може да продължи своята бестрастна, но непоколебима денонощна работа за доброто и хубавото в нея. С Величков не е тъй, той се ръководи от най-добрите предполагани или съществуващи настроения в родната му среда и вън от нея той е печален и без криле. Една велика ентузиастка душа, като Шатобрияна, стана във Франция блескав певец на реакцията, защото тя беше желана и миляна от всички благоваспитани хора след ужасите на революцията. Мнозина се изказаха, че блескавият талант на Шатобрияна заслужавал е по-добра кауза. Същото би могло да се каже и за Величков у нас. Но ... животът дири своите изразители,

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор.....	3
<i>Албена Вачева</i>	
Мисли върху домашната ни художествена литература.....	10
<i>Антон Страшимиров</i>	
Линията в изобразителното изкуство.....	23
<i>Чавдар Мутафов</i>	
Две основни течения в българската литература.....	26
<i>Людмил Стоянов</i>	
Живописен и декоративен стил в разказа.....	34
<i>Николай Райнов</i>	
Литературни зигзаги.....	54
<i>Йордан Бадев</i>	
Декаденти и семковщина.....	63
<i>Стефан Младенов</i>	
“Неиндивидуалистическата” интелигенция и Яворов.....	90
<i>Георги Цанев</i>	
От натурализъм към символизъм.....	96
<i>Емануил П. Димитров</i>	
Банално изкуство.....	109
<i>Чавдар Мутафов</i>	
Културността в служба на Родината.....	111
<i>Асен Златаров</i>	
Конфликтът между родното и чуждото.....	114
<i>Атанас Илиев</i>	
Разсъдъчна поезия.....	116
<i>Кирил Кръстев</i>	
Нашата култура и най-новата ни литература.....	118
<i>Константин Гъльбов</i>	
Поетическият ритъм.....	121
<i>Васил Пунdev</i>	
Същина и задачи на литературната критика.....	128
<i>Константин Гъльбов</i>	
Хуморът на безхуморните.....	139
<i>Анна Каменова</i>	
Българският културен парадокс.....	145
<i>Симеон Андреев</i>	

П. К. Яворов. Поет на любовта и смъртта.....	150
<i>Людмил Стоянов</i>	
Мисли върху най-новата ни поезия.....	166
<i>Малчо Николов</i>	
Импресионизъм и експресионизъм. Ликвидационни бележки.....	173
<i>Атанас Илиев</i>	